

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ НА ЕТАПІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Досліджено особливості формування середнього класу в Україні

Постановка проблеми. Історія соціально-економічних реформ в Україні вже переступила двадцятирічний рубіж. Стратегічною метою цих реформ є побудова соціально орієнтованого ринкового господарства, головним суб'єктом якого повинен бути середній клас. Проте, середній клас, подібний до розвинених країн в Україні досі не створено, що свідчить про певні труднощі та прорахунки в даному напрямку.

Стан вивчення проблеми. Проблема середнього класу розглядалась багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Основи теорії середнього класу закладено в роботах Аристотеля, пізніше – в дослідженнях Маркса К., Вебера М., Бурдьє П., Гілберта Д., Райта Е.. В нашій країні даній проблемі не приділялось належної уваги. Лише в період подолання системної економічної кризи 90-х років постали питання про необхідність соціально-економічних перетворень і формування потужного середнього класу.

Мета дослідження. Метою статті є теоретичний аналіз особливостей формування середнього класу в трансформаційній економіці України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед науковці, що працюють над зазначеною проблемою необхідно виділити Бондар І.К., Бродецьку Н.П., Варналія З.С., Зайцева Ю.К., Лібанову Е.М., Симончук О., Юхновського І. та ін.

Викладення основного матеріалу. Трансформація адміністративно-командної системи у ринкову супроводжується змінами соціальної структури суспільства, формуванням нових прошарків, які відповідають новим майновим та суспільним відносинам.

Економічні трансформації, зокрема зміни відносин власності та форм зайнятості, змінили соціальну структуру українського суспільства, віддзеркалились на суспільній психології. Важливою характеристикою людського капіталу, зокрема якості населення, є стан його відповідальності, зокрема за свій добробут. На жаль, в українському суспільстві спостерігається відновлення утриманських настроїв. Ці настрої домінували на час розпаду СРСР, що видається цілком закономірним для населення країни з високими патерналістськими функціями держави, які не тільки існували на практиці, а й систематично і цілеспрямовано пропагувалися.

Під час системної економічної кризи, що супроводжувала перші кроки на шляху формування ринкової економічної системи (руйнація традиційних для соціалістичної системи форм соціальної підтримки населення, поява безробіття як суспільного явища, запровадження страхових засад пенсійного забезпечення, стрімке зростання майнового розшарування на фоні падіння рівня життя широких верств населення) дуже поступово і болісно почали з'являтися ознаки власної відповідальності, принаймні працездатного населення, за свій добробут і своє життя в цілому. Після зростання диференціації доходів населення, відбулось помітне соціальне розшарування. З'явилися "переможці" і ті, що "програли", а разом з ними – і загальне переконання, що останніх значно більше.

Дані всіх посткомуністичних держав свідчать, що десять відсотків найбільш забезпечених верств населення виграли від економічних змін. Цей виграш припадає на той час, коли середньо забезпечене населення відчуло, що їхня відносна частка національного доходу помітно впала.

Надія на те, що з розпадом СРСР станеться швидкий перехід до демократії та ринкової економіки, виявилася надто оптимістичною. Ніхто не передбачав такого падіння виробництва і ВВП у соціалістичному регіоні, і особливо в колишньому Радянському Союзі. Можливості демократичних перетворень у колишніх комуністичних

країнах тепер залежать від розвитку двох процесів: з однієї сторони, процесу розпаду середнього класу професіоналів, що виник іще за комуністичного правління, і з другої – процесу формування й розвитку нового середнього шару, що міг би згодом стати основою суспільства.

Важливою характеристикою радянських професійних шарів було те, що їх статус визначався, головним чином, рівнем освіти й стилем життя, а не привілейованим економічним становищем.

У колишніх соціалістичних державах значна частка фахівців, що досягли під час перебудови безпрецедентно впливового становища, нині відчуває відносно (а часом і абсолютне) падіння соціального статусу. Учителі, вчені, інженери та інші високоосвічені фахівці відчули, що перехід до ринкової економіки підірвав їхній престиж, зруйнував стиль життя і навіть несе загрозу їхньому існуванню. У багатьох професіях тільки представники елітного шару живуть на достатньому рівні. Так, досить критично зазначила з цього поводу О.Симончук: "Проблема "нового середнього класу" в Україні не лише в його невеликій чисельності, але і в тому, що формується він в "урізаному" складі – за рахунок окремих професійних груп, що обслуговують ринок і владу... "Новий середній клас" в Україні ще не може претендувати на ту домінуючу роль, яку відіграють "нові середні" в сучасному західному суспільстві, уособлюючи демократію, стабільність і прогрес". [13, с. 36]

З початком економічного зростання і доволі швидким підвищенням реальних доходів населення можна було очікувати на прискорення процесу наближення ціннісних орієнтацій до взірців економічно розвинених країн, зокрема через поширення стандартів поведінки, притаманних представникам саме середнього класу. Однак всупереч очікуванням результати численних різноманітних соціологічних опитувань свідчать, що стан суспільства в останні роки попри помітне економічне зростання і підвищення рівня життя широких верств населення аж ніяк не покращується. Не встиг середній клас сформуватись, як істотний удар по ньому був нанесений високою кризою 2008 року, що трансформувалася через відсутність політичної консолідації у фінансову, економічну, ресурсну кризу.

Безумовно, соціальний шар, який би повністю відповідав усім критеріям середнього класу в суспільствах, що впродовж тривалого періоду часу розвивалися тільки – або, принаймні, переважно – еволюційним шляхом, в Україні (як, власне, і в більшості інших транзитивних країн) ще відсутній. Але групи, які мають частину таких ознак (належного рівня доходів, високого рівня освіти і кваліфікації, помірного політичного консерватизму, зацікавленості у підтримці соціальної стабільності і неприйняття маргінальних ідеологій, суб'єктивною ідентифікацією себе із середнім класом, тощо), вже є.

Аналізуючи основні економічні причини, що гальмували процес становлення та розвитку середнього класу в Україні слід зазначити, що вони мають, як об'єктивний так і суб'єктивний характер.

Об'єктивними економічними причинами були характерні риси трансформаційного періоду економіки України, яка долала неефективну адміністративно-командну систему Радянського Союзу. Вся національна економіка була під державним контролем, в такій системі відсутній ринок товарів, праці, капіталів, внутрішні ціни значно відрізняються від світових. Пріоритети в розвитку отримували галузі важкої промисловості: металургія, хімічна промисловість, машинобудування. Радянський Союз увійшов до складу могутніх індустріальних держав свого часу. Перемога у Другій світовій війні, швидке

відновлення народного господарства, створення ядерної зброї і ракетної техніки, протистояння США в гонці озброєнь і неймовірні успіхи в освоєнні космосу – все це давало можливість визначити радянську економіку як ту що знаходиться на стадії зрілого індустріалізму [4, с. 260]. Крім того економіка СРСР не сприймала науково-технічний прогрес, особливо у відношенні до цивільних. У держави не було об'єктивної зацікавленості в інноваціях, які могли б скоротити зайнятість в результаті автоматизації виробництва.

Суб'єктивними причинами інституційні особливості функціонування національної економіки: недосконалість нормативно-правової бази ринкових перетворень; невідповідність вітчизняних кадрів до прийняття управлінських рішень в умовах незалежності та трансформації економіки до ринкових відносин; збереження затратного характеру виробництва, що стало головним чинником постійного зростання цін на матеріально-технічні ресурси, особливо на енергоносії.

Економіка України, як і інших республік, що входили до складу колишнього Союзу, характеризується глибокою деформацією відносин власності, високим рівнем монополізму, а також домінуючою роллю у процесі відтворення відносин розподілу, що призвело до фактичного виключення із цього процесу сфери обігу, до якої відноситься ринок. Остання обставина сприяла створенню великого і міцного прошарку бюрократії, яка завжди була лютим ворогом ринкових відносин, бо за умов ринку потреба у такому апараті відпадає.

В часи Радянського Союзу середнього класу, такого як у сучасних розвинених країнах не існувало. Окремі верстви населення – науковці, інженери, військові, лікарі, освітяни, робітники високої кваліфікації хоча й мали високу професійно-освітню підготовку, соціальний статус, рівень доходів, яких забезпечував задоволення нерозвинутих потреб, не виконували визначальних функцій середнього класу, а саме інвестування власних накопичень в економіку та забезпеченні економічних свобод, оскільки це було не можливе за відсутності приватної власності.

Базовим положенням має бути усвідомлення того, що становлення середнього класу в реформованому українському суспільстві має відбуватися не шляхом створення принципово нового, неіснуючого в Україні соціального угруповання, а поступовою трансформацією відповідних соціальних груп і способу їх життя. Основні зусилля мають бути спрямовані на ті групи населення, які весь час балансують між бідністю та добробутом. Вони сьогодні становлять найбільший шар суспільства, об'єднуючи майже половину населення країни.

У більшості країн з розвинутою ринковою економікою середній клас охоплює 60 % населення [14, с. 29], у Росії в його оцінюють в межах 20 % [15, с. 6] тоді як в Україні, за різними оцінками експертів, він складає в межах від 50,7 % [9, с. 7] до 3,3 – 0,5 % [11, с. 305]. Таку значну розбіжність можна пояснити тим, що процес становлення середнього класу в західних країнах носив об'єктивний, комплексний характер і відбувався за умов стійких і тривалих процесів економічного піднесення, підвищення добробуту населення та його освітнього рівня, а також ментального закріплення в суспільстві базових цінностей, притаманних середньому класу. Економічна політика західних країн проводилась, як правило, в інтересах середнього класу, зокрема, створювались умови для зростання кількості підприємств у сфері малого та середнього бізнесу. Процес становлення середнього класу в нашій країні як і в інших посткомуністичних країнах має дещо інший характер свого зародження та формування, на що вплинуло інші історичні традиції. Лише не так давно була зосереджена увага з боку держави, науковців та громадськості на даному процесі. Вперше на високому державному рівні про середній клас почали говорити у 2000 році у Посланні Президента України до Верховної Ради України 2000 рік "Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр."

Становлення і розвиток середнього класу в Україні розглянемо через детермінуючі критерії, який ідентифікує середній клас – рівень та структура доходів домогосподарств. У ринковій економіці доходи виступають визначальною характеристикою матеріального становища сімей і можуть розглядатися як основний індикатор їх життєвого рівня. Доходи головним чином формують не тільки майнову, а й соціальну нерівність у суспільстві. Дохід виступає не тільки проявом, а й одним з найважливіших факторів формування соціальної стратифікації. Рівень доходу певним чином впливає і на самоідентифікацію індивіда з конкретними соціальними групами чи стратами. Отже, в умовах перехідної економіки він може розглядатися як індикатор адаптованості населення до нових економічних умов та відносин. Критерії неекономічного характеру (самоідентифікація, політичний статус, стиль життя) хоча і впливають на віднесення до середнього класу, проте це не є предметом нашого дослідження.

Процеси "перебудови", які розпочалися у другій половині 80-х років в СРСР різко актуалізували проблеми формування середнього класу як важливої соціальної бази прогресивних змін. Але радянський "прототип" цього класу (характеризуючи даний соціальний феномен, соціологи використовували термін "квазісередній клас" виходячи з того, що в СРСР відсутнє було підприємство), який багато в чому ініціював ринкові перетворення не отримав належних політичних і економічних свобод. До "квазісереднього класу" відносили представників "партійно-господарської номенклатури", "елітної інтелігенції", та прошарок підприємців – "тінювників", які відповідно до деяких оцінок, вже на початку 80-х років перерозподіляли до 25 % загальносоюзного фонду оплати праці.

Економічна криза на початку 90-х років негативно вплинула на соціальну структуру суспільства та рівень життя. Незважаючи на те, що рівень життя в Україні за радянських часів оцінювався, як відносно високий (за кількістю спожитих на душу населення калорій Україна перебувала у першій десятці країн світу) [1, с. 61] соціально-економічний статус значної частини інтелігенції було зруйновано в процесі ринкових перетворень, при яких відбувались зміни на ринку праці та падіння життєвого рівня населення.

Як зауважив Гесць В.: "на відміну від збіднілої частини населення середній клас має не тільки можливість продавати свою працю, але й водночас – джерела доходу, незалежні від її власності (нерухомого майна, цінних паперів тощо). Це робить його певною мірою незалежним від роботодавця і держави і тим самим забезпечує певну свободу в громадській та політичній діяльності". Разом з тим виникає парадоксальна ситуація між потенційними "можливостями" середнього класу і реаліями, з якими він зіткнувся. Як зауважує Гесць В. "... в Україні цей клас у своїй більшості виявився позбавленим можливостей отримувати гідні доходи від своєї праці, а його представники не мають здебільшого своєї власності". [3, с. 8]

Через різні причини протягом усього періоду незалежності в Україні формувалась і закріплювалась модель експортоорієнтованої економіки, побудована переважно на низькотехнологічних укладах, яка може бути конкурентоспроможною на зовнішніх ринках винятково за рахунок дешевої робочої сили.

В аспекті формування і зміцнення середнього класу, це має наступні наслідки. По-перше, бідність працюючих, у т.ч. висококваліфікованих – є унікальним явищем серед країн із середнім рівнем доходу, до яких відносять Україну міжнародні інституції. Від початку фази похвалення (з 2001 року) спостерігається перерозподіл зайнятості на користь некваліфікованої робочої сили (чисельність представників найпростіших професій зростає на 1,6 млн. осіб або на 43,2% при скороченні фахівців і кваліфікованих робітників), що свідчить про домінування в економіці України застарілих технологій і відсутності будь-яких інноваційних процесів. Це, у свою чергу, зумовлює обмеження доступу до життєвих можливостей, включно з можливістю висхідної соціальної мобільності бідних

працівників та часто – їх дітей; формування незацікавленості у праці, зокрема, через руйнацію зв'язку між освітньо-професійним статусом, доходами і престижем; обмеження участі – в соціальних контактах (спілкуванні, взаємодії) до участі в управлінні державними справами. По-друге, скорочення попиту на якісну освіту. Оскільки окреслена вище економічна модель за своїми базовими властивостями не потребує інновацій, а отже – не формує попит на кваліфікованих працівників, то знання втрачають інструментальне значення, відповідно, не формується (або скорочується) попит на якісну освіту. Це, своєю чергою, зумовлює: падіння суспільної престижності професій вчителя, вченого, науковця, що тягне за собою "відплив інтелекту" в непрофільні сфери або за межі країни, втрату наукових шкіл і традицій якісної освіти; обмеження можливостей самовідтворення середнього класу, оскільки система якісної освіти є однією з необхідних його передумов. Результуючим наслідком є обмеження джерел поповнення українського середнього класу та ризики реального зниження соціального статусу людей, які відносять себе до середнього класу за ознаками високого рівня освіти, кваліфікації та морально-психологічних якостей.

Особливості перерозподілу ресурсів (насамперед, власності і влади) на початку трансформаційних процесів в Україні, зумовили наявність потужного сектору тіншової економіки та, відповідно, "тіншової політики", які в поєднанні сформували особливу соціальну спільноту – закриту, нечисленну страту статусної політично-бізнесової еліти. Крім того, зазначені особливості сформували та закріпили спрямованість державної соціально-економічної політики на сприяння крупному капіталу [7, с. 171-173] та призвели до "шокової" (за моментальністю і глибокою процесу) поляризації українського суспільства. Результуючим наслідком є фактичне позбавлення певної частини українського середнього класу однієї з головних статусних ознак (готовності захищати демократичні цінності) і перспектив висхідної соціальної мобільності (через закритість еліти) та обмеження другого джерела його поповнення – підприємництва.

Початок реформування економіки супроводжувався процесами, які супроводжувалися консервацією та знеціненням заощаджень населення в Ощадбанку, а заробітна плата втратила свою функцію відповідати вимогам життя. Оскільки чинником інфляції розглядалось зростання заробітної плати, то ухвалювалися свідомі та несвідомі рішення, які чинили вплив як на обмеження фонду оплати праці, так і індивідуальної заробітної плати через зниження офіційного рівня мінімальної заробітної плати та значного податкового навантаження на фонд заробітної плати, затримки виплат зарплат, пенсій тощо. Прийняті законодавчі акти з регламентації заробітної плати, починаючи з 1990 року штучно обмежували темпи її зростання. Водночас постійно посилювався податковий тиск на фонд заробітної плати, що зумовлював до формування механізму "сірих" зарплат. [1, с. 49, 65].

Найбільшу частку у сукупних доходах зайнятого населення становить заробітна плата. Додатковими елементами цієї статті доходів є: стимулюючі доплати та надбавки; премії та заохочувальні виплати; компенсаційні виплати, пов'язані з режимом та умовами праці; виплати на харчування, житло, паливо, що мають регулярний характер. Важливими джерелами доходів населення виступають соціальні трансферти, роль яких особливо зростає у перехідній економіці, коли захисту з боку держави потребує поряд з незайнятим (безробітним, економічно неактивним) і зайняте населення.

У формуванні доходів домогосподарств важлива роль належить особистому підсобному господарству (ОПГ), яке у складні соціально-економічні періоди розвитку суспільства стає головним джерелом доходів окремих груп населення. Зростання питомої ваги зазначеного джерела в доходах сигналізує про спад суспільного виробництва, наявність безробіття, неповної зайнятості тощо. Висока частка натуральних надходжень від ОПГ у сукупних доходах є додатковим свідченням

недостатнього розвитку ринкових механізмів господарювання. Натомість, збільшення надходжень від продажу продукції сільського господарства за рахунок зменшення натуральних виступає індикатором перерозподілу праці у суспільстві та свідчить про розвиток ринкових відносин.

Так, за даними перепису 1979 р. 25,8 млн. осіб або 52,1 % населення Української РСР мали основним джерелом існування – зайнятість у суспільній економіці (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл населення України за основним джерелом засобів існування за даними переписів [12], %

	Роки		
	1979	1989	2001
Всього, тис. чол.	49609,3	51452,0	48240,9
у %	100	100	100
за основним джерелом засобів існування:			
у т.ч. зайнятість (крім особистого підсобного господарства)	52,1	50,4	31,8
зайнятість в особистому підсобному господарстві	0,3	0,5	3,8
Стипендія	2,5	2,4	0,6
пенсія та інші види державного забезпечення	18,3	21,0	28,9
утримання окремих осіб	26,7	25,6	31,1
інше або не вказано	0,1	0,1	3,8

Праця в особистому підсобному господарстві була основним джерелом лише для 0,3 % всього населення. У 1989 р., незважаючи на початок перебудови і проголошення кількох програм швидкого зростання економіки, в тому числі "ринкового соціалізму" чисельність зайнятих в особистому підсобному господарстві зросла на 0,2 відсоткові пункти і стала становити 0,5 %. Деяке зменшення питомої ваги зайнятих у суспільному секторі та утриманців окремих осіб було викликано переважно прогресуванням рівня постаріння населення, оскільки зросла частка пенсіонерів (21 % у 1989 р. проти 18,3 % у 1979 р.).

У період між переписами 1989 та 2001 рр. у структурі населення України за основним джерелом засобів існування відбулися істотні зрушення. Питома вага зайнятих (крім особистого підсобного господарства) зменшилася з 50,4 % до 31,8 %; зайнятість в особистому підсобному господарстві зросла у 7,4 рази і сягнула майже 3,8 %. Ще більше зросла чисельність громадян, які не вказали зовсім або указали "інше" основне джерело засобів існування: 3,8 % проти 0,1 %. Зменшення кількості стипендіатів пояснюється дуже низьким розміром стипендій, посиленням вимог щодо їх призначення та поширенням платних форм навчання, адже кількість студентів за цей час значно збільшилася. Зростання питомої ваги пенсій та інших видів державного забезпечення викликано подальшим підвищенням рівня постаріння населення, а також розширенням кількості видів соціальної допомоги [8].

У структурі сукупних доходів населення зростає роль соціальних трансфертів і знижується роль заробітної плати. Питома вага соціальних допомог та інших отриманих поточних трансфертів у доходах населення становило у 2001 р. 36,0 %, у 2010 р. – 38,5 %. Постійне зростання соціальних трансфертів призвело до загрозливих перекосів у структурі грошових доходів населення, коли частка заробітної плати наближається до частки соціальних виплат.

Якщо ж розглянути загальну структуру доходів населення Європи і США, то доходам від власності належить 15 %, ще стільки ж – соціальним виплатам, а основу складає заробітна плата – 70 %. Її рівень дає змогу забезпечити досить високу якість життя. На основі таких даних та відповідних тенденцій можна зробити висновок, що увага нашої держави при реалізації політики формування доходів населення спрямована переважно на соціальні виплати (відсотковий показник, яких перевищує більш ніж вдвічі показник країн Європи та США), а не на стимулювання збільшення трудових доходів та створення передумов для отримання "пасивних" доходів працюючого населення [2].

Неефективна структура доходів населення через надмірну частку соціальних трансфертів, розмір яких не залежить від рівня економічної активності їхніх

одержувачів, породжує утриманські настрої серед працездатного населення. За таких умов формування середнього класу стає проблематичним.

Як свідчить світовий досвід країн з ринковою економікою, необхідною умовою виходу з кризового становища і стійкого економічного зростання є збільшення реальних доходів і споживання населення. Заходи щодо обмеження заробітної плати в Україні призвели до скорочення особистого споживання та особистого сукупного попиту, що відповідно скоротило пропозицію і виробництво товарів і послуг. Наслідком жорсткого регулювання заробітної плати та "відпущення" з 1992 року цін стало те, що інфляція в 1992 році порівняно з 1990 роком зростає в 21 раз, а в 1993 році – відповідно в 102,56 рази, а середня місячна реальна заробітна плата в 1993 році від 1990 року становила всього 7%, а в 1994 році відповідно 13% [5, с. 14]. Отже, політика штучного стримування доходів населення одночасно з вільним ціноутворенням призвела до порушення таких важливих параметрів розвитку економіки, як виробництво, розподіл, обіг і обмін, споживання та накопичення.

Необхідно також зазначити, що ознакою стійкого економічного зростання і забезпечення стабільності існування середнього класу, як свідчить досвід високорозвинених країн, є відносно невисокі темпи зростання номінальної заробітної плати, при чому її темпи в середньому перевищують індекси споживчих цін залишаються меншими ніж темпи ВВП. Порушення цього співвідношення в умовах стабільної економіки можливе, як виняток в окремі роки. Відносно високе зростання темпів середньомісячної заробітної плати порівняно з темпами ВВП в Україні за останні роки є наслідком значного її спадання за кризовий період і поступового відновлення вартості робочої сили в сучасних ринкових умовах.

З 2000 р. в Україні почали спостерігатись позитивні зрушення в економіці: реальний ВВП зріс на 5,9%, в 2001 р. – на 9,2%, в 2002 р. – на 5,2%, в 2003 р. – на 9,6%, в 2004 р. – на 12%, в 2005 р. – на 2,7%, у 2006 та 2007 рр. – на 7,3% щороку, 2008 р. – 2,8%. Проте через світову фінансово-економічну кризу ВВП в Україні різко знизився – на 15,1% у 2009 р. У 2010-2011 рр. спостерігається тенденція підвищення макроекономічних показників, зокрема, реальний ВВП за 2010 р. порівняно з 2009 р. збільшився на 4,2%.

За таких умов розвитку економіки змінювались темпи зростання номінальної середньомісячної заробітної плати. (табл. 2)

Як засвідчують дані табл. 2 у до кризовий період (2001-2007 рр.) темпи зростання номінальної і реальної заробітної плати були досить високими, а в кризові роки відбувся спад. Темпи зростання заробітних плат у 2009 р. порівняно з 2008 р. – 105,5%, що значно нижче темпів зростання заробітних плат у 2008 р. порівняно з передкризовим 2007 р. – 133,7%.

Табл. 2. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (1995-2010), %

	Номінальна заробітна плата	Реальна заробітна плата
	до попереднього року	
1995	514,2	110,6
1996	171,4	96,6
1997	113,7	96,6
1998	107,2	96,2
1999	115,7	91,1
2000	129,6	99,1
2001	135,2	119,3
2002	121,0	118,2
2003	122,8	115,2
2004	127,5	123,8
2005	136,7	120,3
2006	129,2	118,3
2007	129,7	112,5
2008	133,7	106,3
2009	105,5	90,8
2010	120,0	110,2

Джерело: за даними Укрстат:

http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u.htm

Характерно, що починаючи з 2009 року відбувається зниження темпів зростання номінальної заробітної плати лише на 5,5%; реальна заробітна плата в цей період взагалі становила лише 90,8% від 2008 року, тоді як у 2001-2006 рр. темп зростання номінальної заробітної плати варіював у межах 135,2-129,2%, реальної заробітної плати у цей період – 119,3-118,3%.

Отже, вплив світової фінансово-економічної кризи на середню заробітну плату до теперішнього часу був дуже значним і може погіршитись через очікувану нову хвилю світово-економічної кризи, що позначилось на рівні життя населення, який залишається низьким.

Фінансові аспекти формування середнього класу в Україні полягають у встановленні оптимальних пропорцій між окремими складовими ВВП та застосуванні фінансових важелів впливу на зростання доходів громадян. Порівняно з початком 90-х років питома вага оплати праці найманих працівників у структурі ВВП скоротилась з 53,1% у 1990 році до 34% у 2000-2004 рр. та дещо збільшилась до 49,4% у 2009 р.

Аналізуючи загальний обсяг заробітної плати в ВВП в Україні слід зазначити, що він не малий: у 2009 р. він досягав 49,4% ВВП країни. У розвинених державах частка найманої праці у 2009 р. вища: наприклад, у Німеччині – 57,5%, Данії – 61,4%, США – 61,7%, що свідчить про більшу вартість робочої сили, але якщо порівнювати з країнами зі схожим рівнем розвитку, то у Польщі рівень витрат на оплату праці становить 37,1% ВВП, у Болгарії – 36,2% ВВП, приблизно стільки ж і в Китаї – 39,7% ВВП. Разом із тим частка оплати праці у ВВП в Україні не досягла рівня 1990 р. (53,1%).

Слід зазначити, що сам розмір ВВП в Україні є малим. Так, ВВП України становить усього 2,3% від ВВП ЄС, 2,3% від ВВП США. Тому при відносно непоганому показнику частки заробітної плати у ВВП абсолютні розміри заробітної плати дуже низькі, про що свідчить також і частка працюючих бідних в Україні – 21% у 2010 р. (у розвинених країнах – 4-10%). Рівень низької заробітної плати (нижче 2/3 медіанного рівня погодинного заробітку) становив у 2010 р. 27,0%. [6, с. 82].

В стратегії соціально-економічного розвитку і програмах кожного уряду акценти перенесено на підвищення оплати праці, як важливого фактора економічного зростання та інноваційного шляху розвитку економіки України. [10] Світове співтовариство (ООН) визнало, що заробітна плата нижча за 3 дол. США за годину є граничною, що прирікає людину на напівголодне існування. При 40-годинному робочому тижні місячна мінімальна заробітна плата повинна становити $3 \times 40 \times 4 = 480$ дол. США. Проте в Україні законодавчо встановлена мінімальна заробітна плата у 3 рази нижча даного показника. Станом на 01.01.2012 р. мінімальна заробітна плата становить 1017 грн., що за офіційним валютним курсом (1 дол. США = 7,99 грн.) – вона становить приблизно 127 дол. США.

Такі аспекти макроекономічного розвитку України, передусім, свідчать, що економічна криза призвела до зменшення ролі оплати праці як стимулу до високопродуктивної праці найманих працівників.

Слід зазначити, що продуктивність праці в Україні є низькою. Розглядаючи взаємозв'язок темпів зростання заробітної плати і продуктивності праці в Україні, слід зазначити, що за період з 2001 р. по 2010 р. продуктивність праці виросла в 1,4 рази, а реальна заробітна плата – в 3,4 рази. Тобто темпи зростання заробітної плати значно випереджали темпи зростання продуктивності праці. За прогнозами науковців реальні темпи продуктивності праці у 2011-2015 рр. становитимуть близько 5-6%, а темпи зростання реальної заробітної плати – 10-11%. Проте реальна інфляція очікується вище цих показників, з урахуванням того, що ціни зростатимуть у всьому світі. І як наслідок, при збільшенні номінальної заробітної плати добробут населення навряд чи покращиться. [6, с. 88]

Завдання політики становлення середнього класу в Україні має полягати в поступовому підвищенні середньомісячної заробітної плати. Але її підвищення має бути узгодженим, з одного боку із продуктивністю праці, зменшенням галузевої диференціації в оплаті праці, забезпеченням соціальних гарантій; з іншого – із розвитком виробництва і споживчого ринку, стабільними темпами економічного зростання і попередженням високого зростання споживчих цін.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, підводячи підсумок розгляду особливостей ринкових трансформацій в Україні, можна зробити висновок, що становлення середнього класу в нашій країні відрізняється від розвинених країн, оскільки середній клас європейського суспільства створювався на базі приватної власності, певних правових привілеїв. В Україні в XIX на початку XX століття буржуазна традиція була доволі слабка і базою формування середнього класу могла б виступити інтелігенція, власники інтелектуального капіталу, проте соціально-економічний статус переважної частини якої під час ринкових перетворень був зруйнований.

На наш погляд, наразі головною передумовою формування середнього класу є розвиток малого підприємництва та розкриття його потенціалу від чого, певною мірою, залежить успішність соціально-економічних реформ.

Список використаної літератури:

1. *Базиліук Я.Б.* Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення: монографія / Я.Б. Базиліук. – К.: НІСД, 2002. – 132 с. 2. Бар'єри та можливості розвитку малого та середнього бізнесу в Україні: Зб. мат-лів Всеук. міждисциплін. конф. – К.: Консорціум із вдосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2005. – 175 с. 3. *Геєць В.М.* Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні / В.М. Геєць // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 4-12. 4. *Иноземцев В.Л.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб. пособ. / В.Л. Иноземцев – М.: Логос, 2000. – 304 с. 5. *Кир'ян Т.* Сподівання на краще життя людей / Т. Кир'ян, М. Шаповал // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 33. – С. 1-2. 6. *Куликов Г.Т.* Заробітна

плата в кризовий період у контексті її впливу на трудовий потенціал / Г.Т. Куликов // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 3. – С. 80-94 7. *Кучма Л.Д.* Україна – не Росія / Л.Д. Кучма. – М.: Время, 2003. – 560 с. 8. Людський розвиток в Україні: 2003 рік / Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демограф. та соц. досліджень НАНУ, Держкомстат України, 2004. – 290 с. 9. *Мищенко М.* Середній клас: самовизначення в соціальній структурі суспільства / М. Мищенко // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 7. – С. 5-14. 10. Назустріч людям. Програма діяльності Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 26. – 11 лютого. – С. 6-12. 11. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держкомстат України; за ред. Л.М. Черенько. – К.: Консультант, 2006. – 428 с. 12. Розподіл населення України за основним джерелом засобів існування за даними переписів [Електронний ресурс]. // Держкомстат України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> 13. *Симончук Е.В.* Средний класс: люди и статусы / Е.В. Симончук. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2003. – 464 с. 14. *Тихонова Н.Е.* Теоретико-методологические проблемы анализа среднего класса / Н.Е. Тихонова, С.В. Горюнова. // SPERO. – 2008. – № 8. – С. 29-42. 15. *Шкаратан О.И.* Новый средний класс и информационные работники на российском рынке труда / О.И. Шкаратан, С.А. Иняевский, Т.С. Любимова // Общественные науки и современность. – 2008. – № 1. – С. 5-27.

КОЛЯДА Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і підприємництва Національного університету державної податкової служби України.

Наукові інтереси:
– середній клас,
– мале підприємництво.